

18. Sala-i-Martin X. Regional Cohesion: Evidence & Theories of Regional Growth & Convergence. *European Economic Review*, 1996. – Vol. 40.
19. Rana P.B. Economic Integration in East Asia: Trends, Prospects, & a Possible Roadmap. ADB Working Paper on Regional Economic Integration, 2006. – No. 2. – P. 26–54.
20. Офіційний сайт статистики Європейського Союзу. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.
21. Офіційний сайт Державної статистичної служби України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>
22. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
23. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org>.

УДК 336.2

Щитник Ю.О.

аспірант кафедри фінансів

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

ДОХОДИ НАСЕЛЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ОСОБИСТОГО ОПОДАТКУВАННЯ

У статті проаналізовано визначення поняття «доходи» та формулювання власної дефініції «доходи населення». Проведено аналіз структури доходів населення й визначено найбільші структурні компоненти доходу. Визначено, що в умовах економічної кризи особливого значення набуває політика доходів, яка здійснюється державою через формування певної соціальної політики.

Ключові слова: доходи, заробітня плата, соціальні трансферти, дохід від власності, дохід від підприємницької діяльності, прожитковий мінімум.

Щитник Ю.А. ДОХОДЫ НАСЕЛЕНИЯ КАК ОБЪЕКТ ЛИЧНОГО НАЛОГООБЛАЖЕНИЯ

В статье проведен анализ определения понятия «доходы» и формулирование собственной дефиниции «доходы населения». Проведен анализ структуры доходов населения и определены самые большие структурные компоненты дохода. Определено, что в условиях экономического кризиса особое значение приобретает политика доходов, которая осуществляется государством через формирование определенной социальной политики.

Ключевые слова: доходы, заработная плата, социальные трансферты, доход от собственности, доход от предпринимательской деятельности, прожиточный минимум.

Shchitnik Y.A. INCOME AS A SUBJECT OF PERSONAL INCOME TAX

The article deals with analyzes the definitions of "income" and formulate their own definition of "household income." Analysis of income structure and identifies the major components or structures revenue. It was determined that during the economic crisis of special importance incomes policies undertaken by the state through the formation of a social policy.

Keywords: income, wages, social transfers, income from property, business income, living wage.

Постановка проблеми. Побудова ефективної системи оподаткування доходів фізичних осіб має важливе значення. Податок на доходи фізичних осіб є одним із ефективних фіскальних важелів для різних податкових систем, а основною метою його введення є забезпечення бюджетних надходжень.

В умовах ринкової економіки не зникає актуальність дослідження поняття «дохід». Відсутність чіткого визначення та складу доходів населення, що є об'єктом особистого прибуткового оподаткування в Україні є важливою проблемою. Учені й досі не досягли згоди щодо трактування поняття «дохід» і його складових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пізніше проблемою обчислення національного доходу, а потім і особистого доходу займалися такі економісти, як В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Д.С. Мілль, К. Маркс, Г. Шмоллер, Л. Брентано, К. Бюхер, М. Туган-Барановський, В.С. Джевонс, А. Маршалл, Дж.Р. Гікс, Дж.М. Кейнс та інші.

Щодо сучасних економістів можемо зазначити, що різні аспекти категорії «дохід» у своїх працях досліджували І. Гнибіденко, Е. Лібанова, В. Мандибура, В. Новіков, Г. Оганян, С. Панчишин, О.Савенко, І. Тивончук, Н. Холод та інші. Кожен із вищезазначених економістів, розкриваючи сутність цього поняття, розглядає різні його аспекти (економічний, соціальний, юридичний) і трактує поняття «дохід» по-різному.

Постановка завдання. Визначення поняття «доходи населення» як об'єкт особистого прибуткового оподаткування, вивчення структури доходів і значення кожної складової доходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Єдино-го визначення поняття «дохід» у сучасній літературі не існує. Учені розглядають різні аспекти цього поняття і трактують «дохід» по-різному. Передусім на пильну увагу фахівців заслуговують джерела доходів (виділяють чотири основні джерела: заробітну плату, доходи від власності, соціальні трансферти й доходи від господарської діяльності), види, структура, а також диференціація доходів.

Сучасні вітчизняні науковці термін «дохід» розглядають у всіх його аспектах, хоча трактуванню терміна приділяють мало уваги. Серед економістів, які розглянули поняття «дохід» і дали йому чітке визначення, слід назвати З. Ватаманюка, Т. Ленейка, С. Панчишина, О. Савенка, Н. Холода та ін. Ці вчені дають сучасне трактування доходу, в основі якого лежить класичне визначення Дж.Р. Гікса, тобто розглядають це поняття на мікрорівні та в економічному аспекті [1, с. 4; 6, с. 135].

На думку С. Панчишина та Н. Холода, доходи населення – це сукупність коштів і натуральних надходжень, які домогосподарства отримали за певний період. У перехідній економіці вони мають досить складну структуру. Це визначається передусім наявністю в економіці різних форм власності, що активно

впливають на процес формування, розподілу й перерозподілу доходів.

Отже, розглядаючи поняття «дохід» ці вчені роблять акцент на грошових і негрошових надходженнях домогосподарств, не враховуючи майбутнього часу, а також не торкаючись соціально-психологічних аспектів цього поняття.

Чіткіше визначення доходу дали З. Ватаманюк та С. Панчишин: доходи домогосподарств або особисті доходи – це сума грошових коштів і продуктів, отриманих або вироблених домогосподарствами за певний період часу, як правило, за рік. У цьому визначенні «доходу» конкретизується період часу, хоча й не враховується майбутній час [9, с. 147].

У фаховій літературі наводяться й інші визначення доходу, які враховують не тільки надходження, а й витрати; і, крім матеріального аспекту, безпосередньо торкаються загальноемоційного стану людини. Врахування у визначенні цього терміна загальноемоційного стану торкає, крім економічного аспекту, ще й соціальний. Отже, при розгляді цього терміна вчений зосереджується на юридичному аспекті поняття «дохід». Крім того, «дохід» він вважає показником, який вимірює рівень життя населення й суспільства загалом. Тому це одним визначенням цього терміна О. Савенко вважає таке: «доходи населення є концентрованим вираженням кінцевих результатів взаємодії всієї сукупності параметрів, що характеризують стан і динаміку окремих блоків економічної системи». Тобто, на його думку, через цей показник відображається стан справ у сфері кінцевого споживання й оцінюється реальний рівень виконання завдань з підвищення добробуту населення [3, с. 22].

Вивчаючи теоретичні надбання зарубіжних і вітчизняних учених, які стосуються суті та економічної природи терміна «дохід», можна констатувати, що, розглядаючи сутність цього поняття, вчені робили наголос на різних його аспектах, таких як економічний, соціальний і юридичний. Узагальнюючи наведені визначення й інтегруючи думки авторів, схилиємось до розуміння, що дохід – це максимальна кількість засобів (коштів і натуральних надходжень), отриманих або вироблених індивідом за рік для підтримання його фізичного, морального, економічного й інтелектуального стану, які він може витратити за умови, що очікувана вартість (у грошовому вираженні) майбутніх надходжень залишиться попередньою.

Одне з центральних місць у системі оцінки матеріального добробуту населення посідають показники доходів і витрат. У монетарній економіці саме доходи характеризують економічний статус особи чи домогосподарства. Але трансформаційні процеси, що відбулися в економіці України, вплинули на специфіку формування доходів населення, а саме: призвели до появи значних масштабів тіньових надходжень, у

результаті цього доходи перестали відображати реальний рівень добробуту населення, що викликало потребу вивчати їх тільки в тісному зв'язку з показниками витрат [2; 4; 5].

Доходи населення – це, дійсно, складна й багатогранна соціально-економічна категорія, до складу якої включають заробітну плату, прибуток і змішаний дохід, доходи від власності (одержані), соціальну допомогу та трансферти.

Дані таблиці 1 свідчать, що найбільшим структурним компонентом доходу є заробітна плата, її частка становить у 2008 р. – 44,8%; 2009 р. – 43,3%; 2010 р. – 40,8%; 2011 р. – 40,9%; 2012 р. – 41,8%; 2013 р. – 42,2%. Така ситуація є свідченням того, що заробітна плата є основним джерелом доходу й визначальним фактором матеріального добробуту населення [10].

Друге місце за вагомістю після заробітної плати становлять доходи населення у вигляді соціальної допомоги і трансфертів – 36,7%, 37,8%, 40,7%, 38,4%, 37,1%, 37,4%, відповідно за роками. Така ситуація свідчить про те, що більше третини населення одержує дохід від держави у формі соціальної допомоги й трансфертів. Це говорить, скоріше за все, не про турботу держави стосовно населення, а про скорочення зайнятості, зростання частки соціально незахищених, про вадливість державної системи соціальних виплат і, врешті-решт, про «проїдання» бюджетних коштів.

Третє місце посідають доходи від підприємницької діяльності та від власності – 18,5%, 19,2%, 18,4%, 20,7%, 21,1%, 20,4%, відповідно. Це є свідченням того, що тільки менше ніж п'ята частина населення заробляє підприємницькою діяльністю або використовує свою власність. Проте, ми маємо справу з офіційною статистикою, у зв'язку з чим необхідно пам'ятати, що саме в секторі підприємницької діяльності існує найвищий рівень тінізації доходів, тому реально частка доходу від підприємницької діяльності є більшою [10].

Праця – це ресурс, який посідає особливе місце на ринку ресурсів у зв'язку з тим, що доходи від цього ресурсу є домінуючими для найчисленнішої соціальної групи населення в будь-якій країні світу. Заробітна плата – це основний вид доходу. Для більшості домогосподарств вона є головним джерелом формування їх бюджетів. У розвинутих країнах на зарплату припадає переважна частка національного доходу.

Заробітна плата – це ціна або винагорода, яку виплачують найманому працівникові за використання його робочої сили. Цей особливий вид ціни ще називають ставкою заробітної плати. Розрізняють номінальну й реальну заробітну плату. Номінальна заробітна плата – це сума грошей, яку працівник одержує за годину, денну, місячну роботу. Реальна заробітна плата – це сума товарів і послуг, які можна придбати

Таблиця 1

Доходи населення України за 2008 – 2013 рр. (млн грн)*

Складові доходу	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Доходи, усього	623289	845641	894286	1101175	1266753	1407197
у тому числі:						
заробітна плата	278968	366387	365300	449553	529133	593213
прибуток та змішаний дохід	95203	131139	129760	160025	200230	212420
доходи від власності (одержані)	20078	28432	34654	67856	68004	74620
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	229040	319683	364572	423741	469386	526944

* Побудовано автором на основі даних офіційного сайту Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

за грошову (номінальну) заробітну плату. Вона залежить від двох чинників: розміру заробітної плати – прямо; рівня цін на життєві блага – обернено.

Існує дві основні форми заробітної плати – почасова й відрядна. Почасову зарплату визначають тривалістю витрат праці на виробництві (погодинна, потижнева, помісячна тощо). Відрядну зарплату визначають кількістю виробленої продукції [7, с. 37].

Доходи населення – грошові кошти й матеріальні блага, які отримує населення для підтримання фізичного, морального, економічного та інтелектуального стану. Найважливішу роль у доходах населення України відіграють оплата праці, на яку у 2013 р. припадало 41,4% загальних доходів, і соціальні трансферти, на які припадало 37,6% доходів населення.

Унаслідок нерівномірностей у розмірах заробітних плат між найбагатшими та найбіднішими категоріями працівників, більшість населення отримують заробітну плату, нижчу за середній рівень. У червні 2012 р. 64,3% українців одержували заробітну плату нижче за середню, яка становила тоді 3109 грн. Зарплату рівну середній або вище отримували менше ніж 35,7% українців. Аналогічна ситуація збереглася і у 2013 р. [10].

Розподіл кількості штатних працівників за розмірами нарахованої їм заробітної плати у 2013 р. (середня – 3265 грн):

- до 1218 грн – 5,0%;
- 1218–1500 грн – 16,5%;
- 1500–2000 грн – 14,1%;
- 2000–2500 грн – 11,9%;
- 2500 – 3000 грн – 10,3%;
- 3000 – 3500 грн – 8,7%;
- 3500 – 4000 грн – 7,4%;
- 4000 – 5000 грн – 9,4%;
- 5000 – 10000 грн – 12,9%;

- більше ніж 10000 грн – 3,8%.

Найвища середньомісячна заробітна плата у 2013 р. була зафіксована у сфері авіаційного транспорту (10341 грн), фінансової та страхової діяльності (6275 грн) та сфері інформації й телекомунікацій (4599 грн). Найнижча заробітна плата була зафіксована в поштової та кур'єрської діяльності (1915 грн), закладах харчування (2249 грн) та сільському господарстві (2270 грн) [10].

Соціальні трансферти – це різні види грошових допомог, виплачені населенню з державного та місцевих бюджетів, Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонду загальнооб'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, коштів підприємств, організацій і профспілок, пенсії, допомоги з непрацездатності, інвалідності, вагітності, по пологах, на дітей у малозабезпечених сім'ях, оплата навчальних відпусток тощо.

До інших одержаних трансфертів належать точні виплати населенню у грошовій формі (крім соціальних допомог): страхові відшкодування, виплати одноразової матеріальної допомоги працівникам, компенсації тощо.

Пенсія – одноразова або регулярна грошова виплата, яка призначається у встановленому державою порядку як захід матеріального забезпечення певних категорій осіб за принципами пенсійного страхування, загальнолюдської солідарності та субсидування. Пенсії є другим за розміром джерелом доходів населення України [8, с. 27].

Прибуток і змішаний дохід – це дохід, який одержується фізичними особами в результаті виробничої діяльності за винятком витрат, пов'язаних з її здійсненням.

Таблиця 2

Динаміка заробітної плати в Україні з 1995 р. по 2013 р., грн*

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
грн.	73	126	143	153	178	230	311	376	462	590
дол. США		68,9	76,8	62,5	43,1	42,3	57,9	70,6	86,6	110,9
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	
грн.	806	1041	1351	1806	1906	2239	2633	3026	3265	
дол. США	157	206	268	343	245	282	331	379	409	

* Побудовано автором на основі даних офіційного сайту Державного комітету статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Таблиця 3

Заробітня плата в Україні по галузях економіки з 1996 р. по 2013 р., грн*

Вид діяльності	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2013
Сільське господарство	69	89	111	178	295	553	1076	1430	2023
Лісове господарство	109	116	175	271	498	851	1311	1787	2534
Рибальство	89	90	147	242	375	607	913	1191	1552
Промисловість	153	186	302	485	743	1212	2017	2580	3500
Будівництво	154	184	260	427	709	1140	1832	1754	2491
Торгівля	106	140	226	330	509	898	1514	1874	2696
Діяльність готелів та ресторанів	81	114	178	286	429	735	1221	1455	2057
Діяльність транспорту	161	202	336	573	843	1328	2207	2726	3474
Фінансова діяльність	275	333	560	976	1258	2050	3747	4601	5954
Державне управління	162	202	335	495	691	1578	2581	2747	3442
Освіта	119	128	156	267	429	806	1448	1889	2527
Охорона здоров'я	117	124	138	223	351	658	1177	1631	2201
Надання послуг	109	126	162	247	400	828	1511	2065	2964
Всього	126	153	230	376	590	1041	1806	2239	3026

* Побудовано автором на основі даних офіційного сайту Державного комітету статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Доходи від власності – це первинні доходи, що одержують власники фінансових та нефінансових активів (землі, майнових прав) від надання їх у користування іншим інституційним одиницям. До доходів від власності належать такі: дивіденди, відсотки від акцій, внесків і договорів оренди земельних ділянок та майна; доходи населення від власності на землю; відсотки за вкладками, отримані від банків фізичними особами.

Отже, структура доходів населення України характеризується негативною диспропорцією: питома вага заробітної плати є не набагато більшою, ніж питома вага соціальних трансфертів. Зовсім протилежною є ситуація, наприклад, у США. Так, за останні три десятиріччя заробітна плата в сумі особистих доходів населення становила 60 – 70%, доходи від підприємництва – 5–8%, доходи від власності – 13–19%, соціальні трансфертні платежі – 10–16%. Це свідчить про те, що, хоча складові доходу населення протягом досліджуваного періоду і зростають, що, на перший погляд, свідчить про зростання життєвого рівня, утім така тенденція є дещо «поверхневою» і не може реально відображати стан матеріального зростання добробуту населення, адже постійне підвищення та високий рівень індексу споживчих цін (2008 р. – 112,8%, 2009 р. – 125,2%, 2010 р. – 115,9%, 2011 р. – 109,4%, 2012 р. – 108,0%, 2013 р. – 100,6%) нівелює прогресивну динаміку номінальних доходів.

Світовий банк зараховує Україну до країн із середнім доходом. Звісно, за минулі вісім – десять років ми стали жити краще, але це не межа бажань. У нас дуже високий рівень бідності за самооцінками громадян, і відбувається це тому, що люди, котрі визначають свій статус (бідний, середній клас тощо), порівнюють себе з іншими людьми, з якими спілкуються, адже серед сусідів і колег трапляються й такі, котрі справді процвітають. За даними Держкомстату, 85% жителів України називають себе бідними, і це лякає. Тому на етапі ринкового реформування необхідним є втручання держави, яка має змогу усунувати «прогалини» ринку.

Слід зазначити, що важливим напрямом діяльності держави є регулювання доходів, яке, у свою чергу, здійснює регулюючий вплив і на витрати, адже витрати є величиною, безпосередньо залежною від доходів населення. На переконання Е. Лібанової, Україна на сьогодні перебуває у стані ринкового романтизму, сподіваючись на те, що ринок самостійно відрегулює доходи громадян. Але це – ілюзія, яку держава зобов'язана зруйнувати.

В умовах економічної кризи особливого значення набуває політика доходів, яка здійснюється державою і є найбільш важливою складовою соціальної політики. Політика регулювання доходів населення здійснюється через таке: 1) встановлення розмірів мінімальної заробітної плати. За висновками міжнародної комісії, утвореної в 1988 р. за ініціативою Ради Європи, соціально справедливою вважається мінімальна заробітна плата, яка досягає 68% наці-

ональної середньої заробітної плати; 2) визначення умов і розмірів оплати праці працівників установ і організацій, що фінансуються з бюджету; 3) встановлення неоподаткованого мінімуму, який на сьогодні фактично втратив ознаки економічної категорії та соціального нормативу, оскільки його частка в заробітній платі є меншою ніж 1%; 4) ставки податків, адже податкова система України характеризується дуже великою кількістю податків і зборів, котрі створюють відчутний податковий тягар, що змушує приховувати реальний розмір об'єктів оподаткування; 5) індексацію грошових доходів: з одного боку, індексація забезпечує зростання номінальних доходів населення, з іншого – в умовах інфляції індексація вимагає від держави значних коштів, яких немає в державному бюджеті, і тому неминуче призводить до подальшого збільшення його дефіциту; 6) трансфертні платежі. Варто відзначити, що за роки незалежності в Україні перейшли від переважно егалітарного до роліанського підходу до формування добробуту населення. Цей підхід хоча й передбачає доволі активне втручання держави в перерозподіл доходів, але не заперечує диференціації населення. У такий спосіб держава компенсує наявні неспроможності ринку, намагається уникнути економічної кризи та «взяти на себе роль гаранта соціальної справедливості».

Прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження її здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Використання сукупного доходу здійснюється за такими напрямками: споживчі витрати, податки, збори, платежі, інші витрати, накопичення. За останні роки спостерігається зростання витрат на продовольчі товари, інші витрати, збільшення оплати послуг, зниження витрат на харчування, що, у свою чергу, свідчить про те, що населення стає біднішим.

Висновки з проведеного дослідження. З наведеного вище можна зробити такі висновки:

1. Доходи – це складна й багатогранна соціально-економічна категорія, до складу якої включають заробітну плату, прибуток і змішаний дохід, доходи від власності (одержані), соціальну допомогу та трансферти.

2. Заробітна плата є основним джерелом доходу й визначальним фактором матеріального добробуту населення.

3. Заробітна плата – це основний вид доходу. Для більшості домогосподарств вона є головним джерелом формування їх бюджетів. У розвинутих країнах на зарплату припадає переважна частка національного доходу.

4. Другим джерелом доходу населення є соціальні трансферти – це різні види грошових допомог, виплачені населенню з державного та місцевих бю-

Таблиця 4

Кількість населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими за прожитковий мінімум*

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Млн осіб	39,2	39,9	39,8	35,2	30,3	25,3	22,5	5,7	3,2	2,6	3,9	3,4	4,0
% населення	80,2	82,7	83,3	76,2	65,6	55,3	49,7	12,7	7,1	5,8	8,8	7,8	9,1
Прожитковий мінімум, грн	270,1	311,3	342,0	342,0	362,2	423,0	463,8	518,5	607,5	638,5	843,2	914,1	1042,4

* Побудовано автором на основі даних офіційного сайту Державного комітету статистики України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

джетів, Пенсійного фонду, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонду загальнооб'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

5. У структурі джерел сукупного доходу сімей (як і особистого, і всього населення) за останні роки відбулися певні зміни. Частка доходів у вигляді оплати праці, що становить основну частину сукупного доходу сімей, має тенденцію до зниження; збільшується питома вага доходів від особистого підсобного господарства, питома вага інших джерел також має тенденцію до зростання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баланда А. Доходи населення в контексті безпечного розвитку особи та суспільства / А.Баланда // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 5. – С. 3–7.
2. Економічний словник – довідник / За ред. д.е.н., проф. С.В. Мочерного; худож. оформ. В.М. Штогриня. – К. : Феміна, 1995. – 368 с.
3. Колот А. Теоретичні і прикладні аспекти підвищення доходів працюючих як передумови збереження та розвитку людського капіталу / А. Колот, С. Григорович // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 8. – С. 19–27.
4. Лукаш Ю. А. Энциклопедический словарь-справочник руководителя предприятия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://slovari.yandex.ru/dict/lukash>.
5. Мандибура В.О. Рівень життя населення та механізми його регулювання: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.09.01 / В.О. Мандибура; НАН України. Ін-т економіки. – К., 1999. – 36 с.
6. Суринов А.Е. Доходы населения. Опыт количественных измерений / А.Е. Суринов – М. : Финансы и статистика. – 2000. – 432 с.
7. Словник нормативних економічних термінів: [навч.-метод. посібник] / Укладач Л.І. Гаврилюк. – Житомир : ЖІТІ. – 2002. – 184 с.
8. Тютюнникова С.В. Формування доходів населення в умовах ринкової трансформації економіки інверсійного типу: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.01.01 / С.В. Тютюнникова; Харк. держ. ун-т.– Х., 1999. – 37 с.
9. Якушик І.Д. Податкові системи зарубіжних країн : [довідник] / І.Д. Якушик, Я.В. Литвиненко. – Київ : «МП Леся», 2004. – 480 с.
10. Електронний ресурс Держкомстату України. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.